

М. А. СЛОБОДЯНЮК

УДК 94(477) "1939/1945"

ЗИМА-ВЕСНА 1-2/2011 ПІМАНІТАРНИЙ ЖУРНАЛ

РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Ця стаття присвячена порівняльному аналізу різних течій руху Опору в Україні та інших європейських країнах. У статті здійснено спробу встановити спільні та особливі риси розвитку антифашистської боротьби в різних державах Європи.

Ключові слова: рух Опору, ОУН-УПА, Центральна та Південно-Східна Європа.

Эта статья посвящена сравнительному анализу разных течений антифашистского движения Сопротивления в Украине и других европейских странах. В статье осуществляется попытка определить общие и особенные черты развития антифашистской борьбы в разных государствах Европы.

Ключевые слова: движения Сопротивления, ОУН-УПА, Центральная и Юго-Восточная Европа.

This article focuses on the comparative analysis of different trends antifascist resistance movement in Ukraine and other European countries. The article is an attempt to identify common and special features of the anti-fascist struggle in different European countries.

Key words: Anti-Nazi resistance movement, the OUN-UPA, Central and Southeast Europe.

Одним з видатних явищ Другої світової війни є антифашистський рух Опору в Європі. Антифашистська боротьба велася в усіх країнах, що опинилися під владою нацистів та їх союзників. Важливою складовою європейського Опору був рух Опору в Україні. Далеко не в усіх країнах антифашистська боротьба від початку мала назву рух Опору. Проте, попри національні та історичні особливості, в кожній європейській країні антифашистський рух мав спільні риси і розвивався за схожими закономірностями. Отже, для зручності дослідження даного явища, ми об'єднуємо його поняттям «антифашистський рух Опору», під яким розуміємо «визвольний рух проти внутрішнього і зовнішнього фашизму за відновлення національної незалежності та державного суверенітету окупованих країн, а також країн фашистського блоку, що виражався у діях партизанських загонів,

підпілля, масовому зриві населенням воєнних, економічних і політичних заходів окупантів».

Незважаючи на відносну єдність істориків щодо розуміння поняття «рух Опору», питання про те, кого слід зараховувати до його лав залишається дискусійним. За часів «холодної війни» східноєвропейські та радянські історики заперечували приналежність до руху Опору таких формувань, як ОУН-УПА, Армія Крайова (АК), четники Драже Михайловича. Пояснювалося це кількома причинами:

По-перше, дані формування боролися не лише проти окупантів, а й проти Червоної Армії та комуністичних партизанів. Оскільки СРСР вважався учасником антигітлерівської коаліції, то всі, хто веде боротьбу проти нього або проти комуністичних партизанів, тлумачилися як нацистські посіпаки.

По-друге, «буржуазні» формування руху Опору виявляли меншу, у порівнянні з комуністичними організаціями, активність у боротьбі з окупантами, що тлумачилося як імітування боротьби та спроба ввести в оману населення своїх країн.

По-третє, ОУН-УПА, четники Драже Михайловича, грецька ЕДЕС звинувачуються у різного рівня співпраці з окупаційною владою з метою недопущення захоплення влади комуністами після відступу окупаційних військ.

По-четверте, дані формування звинувачуються у військових злочинах: знищенні людей за національною або політичною ознакою (часто – разом з німцями), звірствах проти мирного населення.

Натомість більшість сучасних дослідників вважає, що всі вищезазвані категорії є повноправними учасниками антифашистського й антикомуністичного національно-визвольного руху. Крім того, частина західних істориків не визнає учасниками руху Опору майже всі партизанські загони, що діяли на території СРСР під керівництвом Центрального штабу партизанського руху та його територіальних підрозділів [2, 170-171; 3, 123-124]. Підставою для такої позиції є те, що значна кількість радянських партизанських підрозділів складалася з кадрових військовослужбовців та представників партійно-державного апарату. Отже про принцип добровільності, як правило, не йшлося. Причому ці загони були залишені або закинуті на окуповану територію з чітко поставленими завданнями.

Слід, однак, зауважити, що й у Західній Європі немає одностайності у ставленні до приналежності до Опору. Наприклад, війська «Вільної Франції» Шарля де Голля, що перебували за межами Франції, теж вважалися учасниками французького Опору.

На нашу думку, учасниками руху Опору слід вважати всі організації та окремих осіб, які ставили собі за мету вигнання окупантів з власної країни та брали участь в

антифашистській боротьбі. Причому, така мета і така боротьба не повинні бути головними чи єдиними в діяльності цих організацій та осіб. На зарахування певних організацій до руху Опору не повинно впливати їх ставлення до окремих учасників антигітлерівської коаліції, до майбутнього політичного устрою своєї країни, до інших течій руху Опору. Єдиний критерій – це участь в антифашистській боротьбі на окупованій території.

В іншому випадку, не можливо знайти спільні, узгоджені критерії для зарахування до руху Опору його реальних і вагомих учасників, які внесли суттєвий вклад у розгром нацизму. Зокрема, якщо обмежити законних учасників руху Опору лише тими, хто виступав за відновлення довоєнного конституційного ладу (польська Армія Крайова, албанський «Легалітет», сербські четники, грецька ЕДЕС), то до нього не потрапляють всі комуністичні та націоналістичні формування, а також антифашисти Німеччини, Італії, Болгарії. Якщо обмежити учасників руху Опору лише тими, хто не боровся з СРСР та комуністами, туди не потрапляє переважна більшість некомуністичних антифашистських організацій Східної Європи. Якщо ж критерієм взяти неучасть у воєнних злочинах, то до руху Опору не потрапить жодна організація.

Особливо складною була політична ситуація у Центральній та Південно-Східній Європі, де різні угруповання Опору взаємно поборювали одне одного. Наприклад, Армія Крайова вела боротьбу проти нацистів, домагаючися відновлення довоєнного конституційного ладу. При цьому, Армія Крайова стояла на антисепаратистських та антикомуністичних позиціях і вела боротьбу проти інших учасників руху Опору: УПА, Литовської визвольної армії, радянських формувань.

Польська ж Армія Людова боролася проти окупантів, але, водночас, суперничала з Армією Крайовою. Вона була опозиційною

до польського уряду у вигнанні та домогалася встановлення прорадянської влади.

Рух Опору народів, що не мали державності на початок Другої світової війни (Україна і народи Балтії), мав деякі особливості. Ці народи певний час сподівалися на можливість отримання незалежності за допомогою країн Троїстого блоку. Однак, невдовзі стало зрозуміло, що «визволителі» лише замінили одну окупацію на іншу. Після цього ілюзії розвіялись і національні сили включились в антифашистську боротьбу [2, 171-172].

Саме через це ОУН-УПА, будучи одночасно і антифашистським, і антикомуністичним, і національно-визвольним рухом, відповідно вела війну на три фронти: проти німецьких, радянських і польських окупантів. Проте в даній роботі нас цікавить лише один аспект діяльності ОУН-УПА та інших європейських організацій – антифашистський.

Різноманітність ідеологій та цілей серед учасників руху Опору не є унікальним українським явищем. Російська дослідниця В. Мар'їна виділяє як загальні цілі руху Опору (звільнення країни від німецько-фашистських окупантів), так і цілі, що віддзеркалювали різні соціальні та політичні інтереси учасників Опору, котрі нерідко могли бути протилежними. Причому головна лінія поділу проходила між марксистськими прорадянськими і так званими “буржуазними” організаціями. Не була однаковою активність всіх сил, що брали участь в Опорі, нерідко змінювалися їхні погляди та програми [1, 95-96].

В більшості окупованих країн з окупантами боролося кілька організацій. У тій же Польщі рух Опору представляли АК, Народове сілі збройне, Батальйони хлопске та інші. У Греції такими були Народно-визвольна армія Греції (ЕЛАС), Національно-демократичний союз Греції (ЕДЕС) та Національне і соціальне визволення Греції (ЕККА), у Голандії – Рада Опору (комуністи і ліві), Орде-дінст (праві) та Кнок-плуген (протестанти), у Бельгії –

Валлонський фронт, група «G», Таємна армія, Бельгійський легіон тощо.

Найбільш різноманітним був французький рух Опору, до якого, серед іншого, входили великі організації Комба (ліві), Конфрері Нотр-Дам (католики), Ліберасьон (соціалісти), Франтірьор е партізан (комуністи і ліві), Дефанс де ля Франс (праві), Організасьон сівіль е мілітер (праві), Се де ля Резістанс, Організасьон де ля Резістанс де л'Арме, Арме Секрет (голлісти). Також значну роль у французькому Опорі відігравали іспанські партизани (анархісти, комуністи, ліві республіканці, баскські націоналісти), які евакуювалися після громадянської війни з Іспанії.

Однак, лише в Україні та Литві рух Опору поділявся не просто на політичні, а на національно-політичні фракції. На українських землях під час німецько-фашистської окупації діяло три національно-політичні течії руху Опору:

1) Український (інакше – національний) рух Опору, поширений переважно у Галичині, Волині, Буковині. Український Опір об'єднував не лише членів ОУН Бандери та УПА, а й просто осіб, які прагнули створення незалежної української держави і могли стояти, наприклад, на позиціях націонал-комунізму або бути прихильниками Т. Бульби-Боровця.

2) Радянський рух Опору, поширений на підрадянській Україні. Радянський Опір, на нашу думку, не можна називати українським, оскільки він відстоював, перш за все, інтереси не українського народу, а інтереси Москви. Хоча близько половини учасників радянського Опору склали етнічні українці, їх об'єднувало почуття причетності до СРСР, усвідомлення себе, в першу чергу, як “радянських людей”, і тільки потім як українців. В більшості своїй позбавлені національної свідомості, в поняття українець і Україна вони скоріше вкладали територіальний, ніж національний зміст. Україну представники цього руху розглядали не інакше, як складову

Радянського Союзу. В організаційному, ідеологічному та політичному плані вони нічим не відрізнялись від учасників радянського Опору в Білорусії чи Росії.

3) Польський рух Опору, поширений на Волині та Галичині. Польські антифашисти ставили собі за мету відновлення польської держави в довоєнних кордонах.

Течії руху Опору в Україні й у Європі в цілому можна поділити на дві основні групи: комуністичні та антикомуністичні («буржуазні»). Якщо перші прагнули негайно розпочати нещадну боротьбу з окупантами, не рахуючися з втратами, то другі, як правило, були більш пасивними. Зокрема, більша, у порівнянні з радянським рухом Опору, пасивність українського Опору пояснювалася його відповідною стратегією, яка отримала назву атантизм. Атантизм передбачав накопичення сил, відмову від активності у веденні збройної боротьби, аби не провокувати масових каральних акцій окупантів проти мирного населення, збереження власних кадрів та в чеканні слушного моменту для збройного виступу. Боротьба обмежувалася індивідуальним терором, саботажем, окремими диверсіями, антифашистською пропагандою, розгалуженням підпільної мережі, накопиченням зброї. Цієї стратегії дотримувалися АК, четники в Югославії, албанська Баллі комбетар, Литовська визвольна армія, грецька ЕДЕС.

Для ОУН-УПА (які були суб'єктом не лише антифашистського руху Опору, а й національно-визвольного руху) головним ворогом була не Німеччина, а СРСР. Оскільки протинімецький напрямок не був для ОУН-УПА головним, то на початку окупації вони були налаштовані на співпрацю з німцями. Проте гітлерівська окупаційна політика, ігноруючи національні прагнення українців і переслідуючи самостійників, сама підштовхнула їх до лав антифашистського руху Опору. Відповідно до пріоритетів у боротьбі, визначався її характер: спершу національно-визвольний, потім – антифашистський. Саме виходячи з таких

міркувань, головною формою діяльності українського Опору була пропаганда самостійницьких ідей, поруч із критикою як радянського, так і німецького імперіалізму. Здійснення масової збройної боротьби, економічних диверсій проти німців визнавалося шкідливим, оскільки посилювало головного з ворогів – СРСР.

Ця думка знаходить своє підтвердження в спецповідомленні Українського штабу партизанського руху М. Хрущову, в якому говорилося, що тактика ОУН зводиться до відмови від активного виступу проти німців з метою збереження кадрів і збирання сил, спроможних у потрібний момент виступити проти німців і більшовиків [4, 89]. Успіх своєї стратегії ОУН пов'язувала з тим, що війна ослабить обидві держави, і вони не зможуть перешкодити створенню незалежної України.

Отже більша, у порівнянні з радянськими партизанами і підпільниками, пасивність ОУН-УПА у веденні збройної боротьби проти окупантів є характерною ознакою для некомуністичних течій європейського Опору. Проте при наближенні військ антигітлерівської коаліції відбувалася різка активізація Опору. Наприклад, керівництво АК протягом 1942 – першої половини 1943 рр. прямо забороняло своїм підлеглим активно боротися з окупантами аби не нести даремних втрат. Влітку 1942 р. чисельність АК становила лише 2 тисячі бійців, а взимку 1944 р. вона зросла до 350 тисяч [2, 180-183]. Саме така політична лінія дозволила АК взяти участь у звільненні Львова і Вільнюса, організувати надзвичайно потужне Варшавське повстання 1944 року, а чеським антифашистам – Празьке повстання 1945 року. Висадка військ союзників на півночі (червень 1944 р.) та півдні (серпень 1944 р.) Франції активізувала рух Опору, апогеєм якого стало повстання проти нацистів у Парижі (серпень 1944 р.). В Україні партизани і підпільники спромоглися організувати Павлоградське повстання у лютому 1943 року та низку повстань і

збройних виступів у дрібних населених пунктах.

Власне 1943 рік став роком активізації антифашистської боротьби. Зумовлено це було стратегічним переломом у ході воєнних дій на фронтах, коли стала зрозумілою неминуха поразка Німеччини та її сателітів. Цьому також сприяли зростання невдоволення населення окупаційним режимом, накопичення антифашистами досвіду підпільної і партизанської боротьби, збільшення матеріальної допомоги з «Великої землі».

Уже на початок 1943 р. ЕЛАС налічувала 6 тис. бійців і контролювала гірські райони Греції. У липні 1943 р. спалахнуло повстання у єврейському гетто Варшави. Восени 1943 р., після капітуляції Італії, югославські партизани роззброїли 280 тис. італійських солдатів [6, 707]. На кінець року УПА налічувала від 30 до 100 тис. вояків [2, 205].

Серед іншого, про активізацію Опору свідчили нові завдання, що ставили перед собою антифашистські організації. Так, у лютому 1943 р. Болгарська робітничка партія приймає директиву про переростання збройної боротьби у повстання, компартія Албанії у березні 1943 р. ухвалила рішення про підготовку всенародного повстання проти окупантів. У другій половині 1943 р. створена Литовська визвольна армія. 9 вересня 1943 р. Християнсько-демократична, Ліберальна, Соціалістична, Комуністична партії, Партія дії, Партія демократичної праці утворили Комітет національного визволення Італії. Ця подія вважається початком загальнонаціонального руху Опору. У грудні 1943 р. чеський уряд у Лондоні погодився на створення партизанських груп у Чехії [5, 24-38].

Протягом 1943-1944 рр. відбувається поступове зміщення акценту боротьби «буржуазних» формувань Опору у Центральній та Південно-Східній Європі з антифашистського на антикомуністичний. Глибокі ідеологічні та національні протиріччя врешті призвели до початку в Україні громадянської війни між учасниками різних

антифашистських течій. Подібним чином спалахнула громадянська війна в Греції, Албанії, Югославії. Зокрема в Албанії протистояння відбувалося між комуністичним Національно-визвольним фронтом (НВФ) та організаціями «Легалітет» і «Баллі комбетар» (Національний фронт). У Югославії смертельна боротьба велася між партизанами Й. Тіто та четниками Д. Михайловича, у Греції – між комуністичною ЕЛАС та «буржуазною» ЕДЕС. А от у західноєвропейських країнах та Чехословаччині ліберально-демократичні сили руху Опору пішли на союз з комуністами в інтересах визволення своїх країн. Зокрема, у лютому 1944 р. бойові загони всіх організацій французького Опору, включно з комуністами, об'єдналися в єдину централізовану армію (ФФІ), яка досягла чисельності в 500 тис. чол. [2, 164]

Зростанню впливу і міці руху Опору сприяло постачання зброєю та іншими матеріалами з «Великої землі». Антифашистам демократичного і монархічного спрямувань допомагали англо-американські війська, комуністам – СРСР. Хоча бували й винятки. В міру посилення впливу комуністичних партизан в Югославії англійці переадресували свою допомогу з четників на партизан. Під час Варшавського повстання 1944 р. полякам скидали потрібні вантажі не лише англійські, але й радянські літаки.

Єдина велика організація руху Опору в Європі, яка за весь період війни не отримувала жодної допомоги від союзників, була УПА. Крім того, в розпорядженні антифашистів всіх окупованих країн Європи були офіцерські кадри, які мали досвід служби в національних арміях, а часто і військовий досвід. Проте УПА, через відсутність національної держави та армії, практично не мала у своєму розпорядженні кадрових офіцерів, які могли б очолити антифашистську боротьбу і зробити її більш організованою та ефективною.

Отже порівняння діяльності руху Опору в Україні та інших європейських країнах вказує на наявність схожих рис:

- наявність в русі Опору різних політичних течій,
- атантизм некомуністичних організацій Опору,
- активізація антифашистської боротьби з 1943 року,
- поступове зміщення акценту боротьби некомуністичних формувань Опору у Центральній та Південно-Східній Європі з антифашистського на антикомуністичний, з розгортанням громадянської війни,
- організація масових збройних повстань проти окупантів при наближенні військ антигітлерівської коаліції.

Разом з тим, помітними є й відмінності у розвитку руху Опору в Україні та інших європейських країнах:

- наявність не політичних, а національно-політичних течій в русі Опору,
- відсутність державності та національної армії призвела до відсутності матеріальної допомоги національному руху Опору з «Великої землі» та дефіциту кадрів,

що суттєво обмежувало розгортання антифашистської боротьби.

Таким чином, порівняння боротьби проти окупантів на території України та інших країн Європи вказує на те, що антифашистська боротьба в Україні мала місцеві особливості, але розвивалася за загальноєвропейськими закономірностями, і є невід'ємною частиною європейського руху Опору.

Джерела та література

1. Движение Сопротивления в странах Восточной Европы: Крутой стол // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6. – С. 95-96.
2. Козлітін В.Д. Друга світова війна 1939-1945 рр.: Навч. посібник. – Харків: РА, 2001. – 336 с.
3. Сергутина Н.Ю. Французские экзистенциалисты о фашизме и антифашистском Сопротивлении // Проблемы буржуазной историографии второй мировой войны: К критике методологических и историографических аспектов новейшей литературы США, Англии, ФРГ, Франции. Сб. ст. – Ярославль, 1975. – С. 123-124.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 23, спр. 523, арк. 89.
5. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст. Курс лекцій. – К.: Генеза, 1997. – 780 с.
6. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. – К.: Генеза, 2005. – 816 с.

